

Українці за рубежем

С. В. Віднянський (Київ), І. М. Сюсько (Ужгород)

Русини-українці в Чехо-Словаччині: процес національного самоусвідомлення

На основі нових соціологічних досліджень та інших матеріалів аналізується складний процес національного самоусвідомлення української меншості в Чехо-Словаччині у післявоєнний час, розкриваються нові явища і тенденції у її розвитку після революції 1989 року, а також фактори, які впливали раніше і впливають нині на зміну поглядів української меншості про свою національну належність, вказано на незавершеність процесу національної самоідентифікації русинів-українців ЧСФР.

Історична доля і сучасність української діаспори, її майбутнє на решті привертають посилену увагу народу України, який сам в останні роки переживає непрості процеси самоусвідомлення та самовизначення у складному взаємозв'язаному світі. Та поряд із зростанням турботи про однокровних братів, розкиданих по земній кулі від Америки до Австралії, чомусь майже залишаються поза увагою громадськості й органів народовладдя України ті невеликі анклавні автохтонного українського населення, які існують майже в усіх зарубіжних східноєвропейських країнах (Польщі, Чехословаччині, Румунії), а також у Югославії. Може тому, що діаспорою корінних жителів варто вважати тільки умовно? Можливо й через те, що потяг до України і відчуття єдності з її народом урівноважується в їхній свідомості з почуттям батьківської землі й родового коріння, багатовічного співжиття в сім'ї навколишніх народів? Крім того, ще донедавна на фоні спрощеного розуміння інтернаціоналізму турбота про споріднені національності в союзницьких країнах розглядалася щонайменше як небажана. Та й саме національне питання і в нас, і в них було «розв'язане». Однак реальне життя виявилось набагато складнішим від резолюційних постулатів.

Революції 1989 р. у східноєвропейських країнах змели абстрактно-догматичні схеми суспільного ладу, збудили національну гордість й самосвідомість суверенних народів. Соціальний протест мас, підсилений національно-патріотичними прагненнями, формує нове обличчя Східної Європи. Хоча не раз, як свідчать події 1989—1990 рр., загальнонаціональні інтереси у східноєвропейських країнах доводилося визначати шляхом пошуку рівнодіючої, консенсусу суперечливих бажань усіх соціальних, у тому числі й етносоціальних, груп. Раптово, на перший погляд, загострилися проблеми національних меншостей, котрих, як виявилось, не завжди задовольняють декларовані умови нової демократії.

За тимчасовим «гіпернаціоналізмом» державних народів у поєднанні з пробудженням свідомості національних меншостей замаячила загроза дестабілізації, етнічних конфліктів у не врівноваженому східноєвропейському регіоні. Застереження щодо небажаного загострення міжнаціональних відносин, а через них — міждержавних почали висловлюватися не тільки на Сході, а й на Заході Європи. Націо-

нальна нестабільність та націоналізм — чи не найбільш болючі перешкоди на шляху розгортання загальноєвропейських процесів.

Зрозуміло, що за таких складних умов визначати лінію на посилення зв'язків українського народу із закордонними етнічними вкрапленнями одноплеменників непросто. Східноєвропейські нові офіційні кола досить чутливо ставляться до взаємодії національних груп із зарубіжними (в даному випадку — українським) народами. Лідери громадянського суспільства у сфері міжнаціональних відносин, щоб не порушити крихку рівновагу, інколи змушені продовжувати курс попередніх режимів. На нове східноєвропейське керівництво діють й стереотипи масової свідомості — провідне становище «державних» народів. Інтереси й права національних меншостей інколи не повністю враховуються, коли йдеться про прискорене національне відродження «великих» народів. Але справжня велич народу вимірюється, до речі, й обсягом тих реальних конституційних прав і гарантій, які надані у даній країні всім іншим національним групам.

Черговим стереотипом, який негативно вплинув на розвиток зв'язків Батьківщини з українцями за кордоном, було, на жаль, терпиме ставлення до так званої «природної асиміляції». Чи не було воно сформоване віджилою концепцією єдиного соціалістичного народу (радянського, чехо-словацького тощо)? Неминучість асиміляції нерідко аргументувалася реаліями етнопроцесів у розвинутих капіталістичних країнах, наприклад, становленням єдиного американського народу в США. Але яким чином тоді у загальноамериканській «плавильні» все ж збереглася українська діаспора? Гадаємо, що будівництво загальноєвропейського дому не буде йти шляхом асиміляції національних меншостей. Без них європейська цивілізація й культура не можуть бути повними. Права національних меншостей на існування та самобутність гарантовані документами загальноєвропейської наради в Хельсінкі, «Паризького Хартією для нової Європи», підписаною наприкінці листопада 1990 р. учасниками Наради з питань безпеки та співробітництва на Європейському континенті. Українці, які проживають в сусідніх країнах, довгий час залишалися поза увагою офіційних органів України, її громадськості ще й тому, що сфера реальної участі республіки в міжнародних відносинах була значно обмежена, центральним відомствам було аж ніяк не до турботи про якісь там десятки чи сотні тисяч українців у державах-союзниках. Фіаско патерналістських зв'язків у колишніх країнах соціалістичної співдружності обумовлює необхідність формування багато разів проголошених раніше справжніх відносин між народами. Незважаючи на малочисельність, зарубіжні українці не тільки етнічно збереглися в іншомовному середовищі, а й створили варті уваги культурні цінності, що повинні стати надбанням всього українського народу*. Для сусідніх країн ці національні меншості можуть бути дійовим каналом для взаємопізнання та взаєморозуміння народів.

Українці в Чехо-Словаччині становлять менше 1% населення країни. За даними офіційної статистики, їх чисельність у післявоєнний період значно скоротилася. На жаль, в ході регулярних переписів населення до 60-х років фіксувалася тільки загальна чисельність українців і росіян на території ЧСФР.

В сучасних територіальних межах країни їх налічувалося: в 1921 р.— 102 313, у 1930 р.— 118 016, в 1950 р.— 67 615, в 1961 р.—

* Зокрема, про умови розвитку та сучасний стан україністики в Чехо-Словаччині, здобутки і проблеми української літератури, культурного життя українців у республіці досить детально говорилося у доповідях доцентів Кошицького університету М. Мушинки та Ю. Бачі на 1-му конгресі Міжнародної асоціації україністів, що відбувся в серпні—вересні 1990 р. у Києві. Див.: Нове життя (Пряшів, ЧСФР).— 1990.— № 34, № 36.

54 984, 1970 р. — 58 651, а в 1980 р. — 54 582 чол.¹ Враховуючи, що чисельність росіян у Чехо-Словаччині в післявоєнні роки становила 7—10 тис. чол., наведені цифри в основному характеризують тенденцію скорочення української меншості в країні. Детальніший порівняльний аналіз статистичних та інших матеріалів свідчить про ще більшу інтенсивність процесів асиміляції українців у Чехо-Словаччині. Вона проходить переважно в формі словакізації. В 70—80-ті роки статистика фіксує певну стабілізацію чисельності українців у ЧСФР: 48,7 тис. у 1970 р. та 48 тис. чол. у 1987 р. Якщо у Чехії їх проживало на цей останній рік близько 10 тис., то у Словаччині — 38 тис. чол.²

Відносна стабілізація чисельності українців та їх питомої ваги серед населення країни в цілому та республіках зокрема повністю не відображає кількісних характеристик цієї національної меншості. Турбує те, що саме у 70—80-ті роки найбільш інтенсивно скорочувалася частка та чисельність молодших вікових груп в складі етносу. Це в значній мірі загрожувало майбутньому існуванню й так невеликої української меншості в ЧСФР. Процеси відродження національної свідомості після революційних подій 17 листопада 1989 р. вселяють надію на певне гальмування негативних асиміляційних тенденцій в середовищі українців.

Однією з найвагоміших причин післявоєнної асиміляції (словакізації) українського населення в Чехо-Словаччині переважна більшість вчених, політичних діячів цієї країни (у тому числі представники згаданої меншості) вважає незавершеність процесу етнічної самоідентифікації українців в ЧСФР. На переломних етапах історії в республіці постійно загострюються питання самовизначення цієї національності. Вже протягом майже півтора століття бурхливі дискусії ведуться навколо питання так званого «русинства». На базі творчої спадщини будителів ХІХ ст.,* досвіду історичного розвитку, національно-територіальної самобутності, етнопсихологічних стереотипів масової свідомості обґрунтовується право на іменування більшої частини українців Чехо-Словаччини — «русинами». Висловлюються й крайні погляди — визнання останніх як окремої нації. Однак найчастіше формулюється вимога піднесення русинів у дещо вищий ранг національної градації — від національної меншості до народності. Існує поки що в ЧСФР конституційна формула «українці (русини)» — «національність». Хоча у 1989—1990 рр. внаслідок глибоких змін у суспільстві, національного пробудження конституювалася нова офіційна назва — «русини-українці»**.

Найбільшої гостроти всі проблеми, пов'язані з існуванням даної національної меншості в країні, набирають у північно-східних районах Словаччини — на Пряшівщині — ареалі проживання автохтонного українського населення. Причому, 85,4% всіх українців Словаччини сконцентровані в чотирьох районах Східно-Словацького краю: Бардейов, Гуменне, Стара Любовня і Свидник³.

Варто зазначити, що українське питання в ЧСФР насамперед в

¹ Historická statistická ročenka ČSSR.— Praha, 1985.— S. 62, 429, 630.

² Statistická ročenka ČSSR, 1981.— Praha, 1981.— S. 92; Statistická ročenka ČSSR, 1989.— Praha, 1989.— S. 98.

* Будителі — літературно-громадські діячі Закарпаття (О. Духнович, А. Добрянський, О. Павлович та ін.), які проводили велику культурно-освітню роботу, виступали проти мадяризації українського населення й поклали початок складному процесу національно-культурного відродження краю.

** Останнім часом і в Закарпатській області УРСР, що межує з Східно-Словацьким краєм ЧСФР, певними колами (насамперед, деякими керівниками й активістами створеного у лютому 1990 р. «Товариства карпатських русинів») висловлюється думка про самовизначення закарпатських українців і вихідців із Закарпаття в окрему «русинську» етнічну спільність і навіть — в окрему «русинську» націю.

³ V ýrosti J., Zel'ová A. Sociálně psychologický výskum narodnostných vzťahov.— Bratislava, 1988.— S. 19—20.

Словаччині, не має екстремістські забарвленого характеру. Словацько-українські взаємини навіть на компактній території північного сходу країни протягом післявоєнних десятиліть розвивалися в основному на засадах толерантності, чому сприяла й загальнослов'янська єдність представників національностей. Для Пряшівщини не є характерними такі конфліктні ситуації, які, наприклад, іноді спалахують у відносинах між словаками та угорцями на півдні Словаччини. Можливо, гальмуючу роль відіграє й те, що у північно-східних районах країни корінне українське населення знаходиться ще на проміжних щабелях національної консолідації. Крім того, порівняно невелика чисельність українського населення в ЧСФР, концентроване проживання в одному регіоні з переважаною часткою словаків у загальній чисельності жителів, вікові традиції співжиття в злагоді з іншими національностями не викликають болючих територіально-етнічних проблем.

Однак процеси всередині русинсько-української меншості, що відбулися в кінці 1989 — у 1990 рр., свідчать про загострення проблем, пов'язаних з посиленням національного самоусвідомлення, як реакції на штучне замовчування цих питань у минулі чотири десятиліття. 20 січня 1990 р. в м. Пряшеві відбувся позачерговий з'їзд Культурної спілки українських трудящих Чехо-Словаччини (КСУТ). Делегати (450 чол. від 286 первинних організацій КСУТ з усієї країни) прийняли рішення про перейменування організації у «Союз русинів-українців Чехословаччини» (СРУЧ), обрали його керівний орган — Раду, затвердили програмні та статутні документи. Згідно з рішеннями з'їзду реформована організація орієнтується на зміцнення дружби та співпраці з словацьким народом, іншими національностями у ЧСФР, розвиток співробітництва з народом Радянської України, організація-ми української діаспори в Європі та у всьому світі⁴.

Разом з тим дискусія на з'їзді, дальша еволюція русинсько-українського руху підтверджують наявність істотних суперечностей у його середовищі саме з питань етнічної самоідентифікації. Фактично всередині національності поглибився розкол між прибічниками «русинської» та «української» орієнтацій. Представники так званої «меджилабірської ініціативи» (від м. Меджилабірці Гуменського округу Східної Словаччини) розгорнули активну діяльність по пропаганді «русинства» в рамках нової альтернативної організаційної структури «Русинська оброда» («Русинське відродження»). У щотижневому СРУЧу «Нове життя» почала регулярно з'являтися спеціальна сторінка «Голос русинів». «Русинська оброда» у 1990 р. започаткувала новий журнал — «Русин». Представники цієї організації висунули вимогу визнання «русинської» належності більшості населення північно-східної Словаччини. Вважаючи корінне населення регіону «русинами», вони пропонують у ході чергового перепису населення ЧСФР, а також в особистих документах громадян фіксувати належність до «русинської» національності. А під «українцями» «Русинська оброда» розуміє в основному емігрантів та реемігрантів з України, осіб, які самоідентифікуються як «українці». Поряд з культурно-освітніми вимогами — визнання русинських діалектів у школах, засобах масової інформації, театрах тощо з'являються і крайні твердження про автохтонність та самотність «русинів» навіть як окремого народу, необхідність об'єднання всіх русинів в територіально-географічному регіоні прикордоння Словаччини, України (Закарпаття), Румунії, Югославії та Польщі. Пропонується розмежування навіть у назві спілки українських трудящих ЧСФР — «Союз русинів та українців Чехословаччини». Існуюча назва СРУЧ була певним компромісом між представниками двох течій русинсько-українського руху на надзвичайному з'їзді КСУТу, але

⁴ Ілюк М. З'їзд русинів-українців Чехословаччини // Дукля. — 1990. — № 2. — С. 36—37; Нове життя. — 1990. — № 18. — 4 трав.

так і не примирила їх. На жаль, «мовно-політичні» дискусії продовжуються, сторони через протистояння лідерів втрачають свої шанси на здобуття місць представниками від даної національної меншості у законодавчих та виконавчих органах влади усіх рівнів — від федерального до місцевого. Лише голову Ради СРУЧу М. Гиряка обрано до складу Словацьких Національних Зборів. До листопадових 1990 р. виборів у місцеві органи самоврядування представники русинів-українців так і не змогли висунути об'єднаного списку кандидатів.

Протистояння «русини» — «українці» характерне насамперед для кіл інтелігенції й значною мірою обумовлено боротьбою за політичне лідерство в національному русі. Перипетії політичної боротьби у Чехо-Словаччині на майбутнє складно спрогнозувати.

Етнічне самоусвідомлення — глибоко проаналізоване уявлення про етноінтегруючі та етнодиференціюючі властивості своєї та інших етнічних груп, які включають й емоційно-оцінюючий аспект. Основою етнічного самоусвідомлення, на думку етнопсихологів, є уявлення етнічної групи у свідомості конкретної особи. Причому в цьому уявленні виявляється і ставлення людини до власної та інших етнічних груп⁵. Таким чином, варто говорити про перевагу пізнавального характеру даного уявлення, коли людина здатна висловлюватися про властивості своєї етнічної групи й порівнювати їх із властивостями інших етнічних груп.

До поняття етнічного самоусвідомлення входить також емоційно забарвлене уявлення типових властивостей етнічної групи в цілому або окремих її членів, тобто етнічний стереотип.

Третьою частиною етнічного самоусвідомлення є самоуявлення особи як члена етнічного суспільства, тобто міра ідентифікації окремою особою власного «я» серед своєї етнічної групи.

Важливу роль у становленні даного самоусвідомлення відіграють не тільки суспільна практика і діяльність особи, а й поширення і поглиблення знань з етнічної проблематики.

Слід зазначити, що в Чехо-Словаччині вже тривалий час ведуться значні теоретичні й прикладні дослідження проблематики етнічного самоусвідомлення різних національних груп. Деякі з цих досліджень спеціально присвячені питанням минулого та сучасного українців (русинів). Надзвичайно важливими є порівняльні конкретно-соціологічні дослідження з проблем міжнаціональних відносин в окремих регіонах Чехо-Словаччини, де проживають компактно національні меншості.

В травні 1990 р. колектив учених Інституту суспільних наук Словацької АН провів спеціальне дослідження «Відносини словаків і національних меншостей у національно змішаних областях Словаччини»⁶. В його рамках було анкетовано 349 русинів-українців і 352 словаки, які проживали у змішаних словацько-українських районах Східної Словаччини (Гуменне, Свидник, Бардейов, Стара Любовня). Репрезентативність анкетування дає змогу екстраполювати результати опитування на населення даного регіону.

Автори дослідження виходили з положення про явне падіння рівня національної самосвідомості русинів-українців у ЧСФР після другої світової війни, намагалися визначити причини цього явища.

Респондентам було запропоновано на вибір кілька факторів, які спричинили зниження цього рівня протягом останніх 40 років. Більшість русинів-українців (53,6%) вказала, що міграція сільського населення в міста найбільш вплинула на рівень самоусвідомлення їх

⁵ Кіта Л. Виникнення і розвиток етнічного самоусвідомлення // Дружно вперед.— 1989.— № 8.— С. 21—22.

⁶ Pauković V., Vačova V., Gajdoš M., Homišinová M., Konečný S., Šutaj S., Výrost J., Zel'ova A. Vzťahy slovakov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska. Priebežna informácia zo sociologického výskumu.— Košice, 1990.— 66 s. (Далі — Vzťahy...).

етнічної групи. Такої ж думки дотримуються 42% опитаних словаків. Справді, інтенсивні процеси урбанізації внаслідок швидкої індустріалізації Східної Словаччини у 50—60-ті роки вели до масового переселення русинів-українців з переважно однонаціональних населених пунктів (в основному сіл) до полінаціональних, у тому числі й інших регіонів ЧСФР, наприклад, Західної Чехії. Рвалися не тільки сусідські, сімейні, а також етнокультурні зв'язки, спадковість національних традицій, звичаїв тощо.

При всіх позитивних результатах централізованої індустріалізації, що перетворила найбільш відсталі у минулому північно-східні райони Словаччини в зону промислово-аграрного виробництва, що не відрізняється по рівню розвитку від інших регіонів республіки, слід бачити й негативні наслідки «промишловлювання» та гігантоманії, особливо щодо впливу на культуру корінного населення, в тому числі й русинів-українців. Наївно було б вважати, що Східна Словаччина здатна залишатися в умовах НТР сільськогосподарською областю, з мізерною часткою промислового виробництва (як в роки першої Чехословацької республіки). Проте планове переміщення промислових потужностей з Чехії на схід Словаччини у 40—50-ті роки, будівництво в 60-ті роки гігантського Східно-Словацького металургійного комбінату тощо призвели до різких змін у структурі та складі розселення жителів регіону, до різкого зростання м. Кошіце й припливу до нього жителів з усіх округів краю, який важко зупинити й у 90-ті роки. Міський спосіб життя («урбіценоз») вплинув негативно на культурно-національні традиції та етнічне самоусвідомлення представників національних меншостей. До того ж у нових промислових центрах звузилися можливості спілкування між представниками цих меншостей, здобуття освіти рідною мовою.

Крім того, тисячі русинів-українців із Східної Словаччини у рамках організованого набору робочої сили в гірничодобувну та інші галузі промисловості Чехії й Моравії переселилися взагалі із своїх рідних місць. На крайньому заході ЧСФР після депортації судетських німців поселялися цілі групи українців. Внаслідок цього в Чехії тепер проживає майже 10-тисячне українське населення, яке у 1990 р. створило свою організацію — Об'єднання українців Чехії та Моравії. Умови збереження національного обличчя і самосвідомості цієї частки громадян Чехо-Словаччини ще складніші, ніж реальне становище русинів-українців на сході країни. Тільки після революційного вибуху 17 листопада 1989 р. українці із західних регіонів ЧСФР почали активно спілкуватися з культурно-національними організаціями Пряшівщини, включилися в процес національного відродження, хоча й не підтримують прибічників «русинської» орієнтації⁷. Однак і дотепер українці, які проживають на території Чеської Республіки, для офіційних органів залишаються практично поза межами «українського питання» в Чехо-Словаччині.

І все ж не варто обмежувати негативний вплив на національну свідомість русинів-українців тільки переселенням з села у місто. До речі, м. Пряшів, яке теж значно виросло та змінилося внаслідок індустріалізації, й далі залишається центром культурно-національного руху українців у всій Чехо-Словаччині.

І не лише об'єктивний процес урбанізації спричинив приплив населення у міста. Тільки тепер у Чехо-Словаччині почали досить гостро обговорювати питання адміністративно-бюрократичної ліквідації невеликих населених пунктів у минулому. Так звана «інтеграція» сіл у 60—70-ті роки, укрупнення їх в планово-наказовому порядку призвела до зникнення деяких русинсько-українських сіл, наприклад, в Маковицькій долині. Покинуті оселі, школи, церкви стоять нині пам'ятни-

⁷ Нове життя.— 1990.— № 21.— 1 черв.

ком денационалізуючому бюрократизму, який залишив колишнім жителям-переселенцям тільки назви вулиць, зокрема у Свиднику, замість ліквідованих «неперспективних» сіл.

Варто бачити й наслідки ще одного державного рішення попередніх десятиліть у Чехо-Словаччині для долі русинів-українців. Йдеться про ліквідацію Пряшівської області як самостійної одиниці внаслідок адміністративно-територіальної реформи початку 60-х років. Її територія увійшла до складу новоствореного Східно-Словацького краю. Адміністративно-територіальне маніпулювання сприяло «розчиненню» русинсько-українського населення у переважаючому словацькому середовищі.

Восени 1990 р. завершився перехід на нову систему місцевого самоврядування в ЧСФР. Ліквідовуються краї як адміністративно-територіальні одиниці. Спрощується — з три- до двоступеневої (округ — республіка) — система управління. Але деякі проекти адміністративного впорядкування Східної Словаччини передбачають дальше розчинення русинсько-українських населених пунктів у переважно словацьких округах (характерно, що такі варіанти визрівали у бюрократичних колах ще до 17 листопада 1989 р.).

Попередні десятиліття розвитку русинсько-української меншості у Чехо-Словаччині свідчать про неможливість, та й навіть шкідливість, розв'язання національних проблем адміністративно-бюрократичними методами. В ході вищезгаданого соціологічного дослідження вчених Інституту суспільних наук САН 39% опитаних русинів-українців вважали адміністративний перехід на українську орієнтацію (мову) причиною падіння національної свідомості своєї меншості.

Річ у тому, що постановою Політбюро ЦК Компартії Словаччини від 28 червня 1952 р. з 1953/54 навчального року в усіх школах української меншості в Словаччині єдиною мовою викладання та навчання вводилася літературна українська мова замість місцевих діалектів та російської мови. Проте українською мовою не володіло не тільки населення, а й вчителі, які пройшли прискорений 6-тижневий курс мовної перепідготовки. Навчання у таких національних школах бойкотувалося населенням. Вже у 50-ті роки, наприклад, 62 українські школи у Східній Словаччині стали словацькими. У 60-ті роки словакізація українських національних шкіл посилилася. В 1959/60 навчальному році в регіоні налічувалося 220 українських шкіл, в 1970/71 — 43, а в 1988/89 навчальному році — лише 22. У 1989/90 навчальному році у Східно-Словацькому краї залишилася тільки одна гімназія з українською мовою навчання та 3 гімназії з 14 окремими класами, в яких провадилося навчання цією мовою. Їх відвідували 311 учнів⁸. Проблеми школи болюче вдарили по національній свідомості насамперед молодого покоління русинів-українців Чехо-Словаччини та й усієї меншості в цілому.

Штучна «українізація» мала негативним наслідком й упереджене ставлення до всього українського взагалі. Турбують такі факти, висвітлені результатами аналізованого нами соціологічного дослідження: складовою частиною українського народу вважає себе тільки 19,5% опитаних русинів-українців, а 44,7% — не мають такого почуття; всього 12,1% респондентів відчувають свій взаємозв'язок з Україною, а 60,5% їх вказали на відсутність такого почуття⁹.

Слід згадати, що в перші післявоєнні роки, навпаки, почуття взаємозв'язку з Україною та її народом було домінуючим серед русинів-українців Чехословаччини. Створена 1 березня 1945 р. на з'їзді делегатів від українських населених пунктів та районів в Пряшеві «Українська національна Рада Пряшівщини» (УНРП) намагалася

⁸ Нове життя. — 1990. — № 36. — 7 верес.

⁹ Vzťahy ... — S. 58.

навіть на першому етапі вирішити українське питання в Чехословаччині шляхом возз'єднання україномовних північно-східних районів Словаччини із Закарпатською Україною (серед деяких прошарків населення ця позиція знаходила підтримку до 1947 р.)¹⁰. Безуспішною була боротьба УНРП за культурно-національну автономію українців у Словаччині. Існував план такої автономії, розроблений членами УНРП І. Рогаль-Ільківом та Ш. Бунганичем. У 1951—1952 рр. УНРП припинила свою діяльність. Ця національно політична організація й була замінена культурно-освітньою спілкою — КСУТ (створена 29—30 травня 1954 р.). Боротьба проти бандерівщини, політичні процеси в Чехословаччині над «націоналістами», у тому числі й українськими, в 50—60-х роках, вторгнення військ Варшавського Договору у 1968 р., дальші «нормалізація» та застій в суспільно-політичному розвитку країни також зумовили ізоляцію русинсько-українського населення північного сходу Словаччини від України та її народу. Тим більше, що з боку УРСР, громадських організацій республіки «ідеологічна витриманість» вилилася у згортання зв'язків з одноплемінниками у ЧСФР.

Внутрішньополітичні чехословацькі процеси, спалах словацького націоналізму в 1990 р., наслідки попередньої адміністративної «українізації» ускладнюють процес зростання національної самосвідомості русинів-українців у ЧСФР.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу твердження О. Мишанича, що в поверненні до старої назви русини-українці Східної Словаччини вбачають один із способів боротьби за збереження своєї національної ідентичності проти прискореної словакізації в умовах загострення міжнаціональних відносин в ЧСФР на сучасному етапі¹¹.

В ході соціологічного дослідження на запитання анкети про те, яку єдину назву потрібно запровадити для визначення населення, котре йменується тепер «русини-українці», серед респондентів цієї меншості відповіли: 34,1% — «русини», 27,2% — «руснаки», 17,5% «русини-українці», 5% — «українці», 5% — «українці-русини», 5% — «словаки»¹².

Більше половини опитаних серед українців (за паспортними даними) — 58,1% — вважають себе «русинами». «Українцями» вважають себе тільки 9,3% респондентів, 10,5% — «словаками», 7% — і «русинами», і «українцями»¹³.

Таким чином, більшість опитаних у ході соціологічного дослідження, проведеного в 1990 р. у змішаній словацько-українській області серед представників русинів-українців, віддають перевагу назві «русин», самоідентифікуючись з нею.

Порівняння результатів вищевказаного дослідження 1990 р. з матеріалами аналогічних соціологічних проектів 70—80-х років свідчить про значний зсув громадської думки у питанні етноназви у бік «русинства». Так, за даними соціологічного вивчення другої половини 80-х років у цьому регіоні Східної Словаччини (Гуменне, Свидник, Бардейов і Стара Любовня) серед 500 респондентів-українців (за анкетними даними), до «русинів» відносили себе тільки 31,5% опитаних, а до «українців» — 44,1%. Причому, 23,4% респондентів вважали себе «словаками» і водночас 5,8% опитаних словаків (за анкетними даними) — «русинами» або «українцями». Письмовою українською мовою, за оцінками самих респондентів-українців, добре володіли тільки 40,9% опитаних, частково — 37,7%, зовсім не володіли — 12,6%.

¹⁰ Vývoj a postavenie ukrajinskej narodnosti na Slovensku v období výstavby socializmu.— Košice, 1988.— S. 12—13.

¹¹ Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців // Закарпат. правда.— 1990.— 29 жовт.

¹² Vzt'ahy... — S. 56.

¹³ Ibid.— S. 57.

Літературна українська мова, як свідчать результати дослідження, не стала засобом спілкування представників національної меншості в Чехословаччині: в залежності від місця й оточення її вживають 3,6 — 9,4% опитаних (найменше — у сім'ї, найбільше — в громадських місцях, при зустрічах й акціях одноплемінників). Аналіз мовної комунікації респондентів вказує на значну перевагу «русинських» діалектів у спілкуванні з представниками своєї національної меншості. З родичами на них розмовляють 55,3% опитаних, з представниками своєї національності на роботі — 54,3%, в громадських місцях — 52,1% респондентів-українців¹⁴.

Чи свідчать вказані результати соціологічних досліджень про виключно «русинське» самоусвідомлення даної національної меншості в Чехо-Словаччині? Далеко ні. На нашу думку, це лише відображення складних процесів національного самоусвідомлення під впливом багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів. Перед нами два зрізи і національної свідомості, й етнічного самоусвідомлення, які доречно розглядати через призму буденної та суспільної свідомості.

«Русинська» орієнтація на рівні буденної свідомості, етнічного самоуявлення та комунікації серед русинів-українців Чехо-Словаччини на сучасному етапі, як і в попередні десятиріччя, значно поширена і серед маси населення є домінуючою. Однак на рівні суспільної свідомості етнічної меншості у цілому процес національної самоідентифікації не завершений. Крім невизначеності етноназви, мовного, освітнього та культурного питань, до теперішнього часу етнічне самоусвідомлення русинів-українців не базується на науковому світогляді й свідомості. Зокрема, найбільш занедбані та малодоступні широким масам проблеми історії краю і своєї національної меншості, історичного розвитку українського народу взагалі. Краєзнавство та викладання історії русинів-українців в Чехословаччині на шкільному рівні практично не велось у 70—80-ті роки. Поодинокі дослідники-ентузіасти, кілька професійних учених-істориків та філологів не могли забезпечити всього масиву інформації з історичного минулого та сучасного стану національної меншості. Не було координації дослідницької роботи з науковими центрами України, використання широкої джерельної бази за рубезем і вдома. Все це створювало певний штучний вакуум в умовах так званого «етнічного парадоксу», коли зростає національне самоусвідомлення на базі росту рівня пізнання народами свого минулого, коли стихійні уявлення про це минуле повинні поступово замінюватися знаннями, що базуються на об'єктивних спеціальних, значною мірою ціленаправлених дослідженнях та пошуках. Такі дослідження, в тому числі й спільні чехословацько-радянські, тільки починаються.

Отже, існування «русинства» як специфічної етноісторичної частки українського народу — реальне явище, яке має сприяти кристалізації національного самоусвідомлення не тільки в цьому регіоні ЧСФР, розуміння приналежності багатьох її гілок, у тому числі русинів-українців, до єдиного українського народу. Більше того, жодна з часток української нації, будь-то українці або карпаторутени чи русини, які живуть у Канаді та Америці, лемки у Польщі чи руснаки у Югославії, русини-українці в Чехословаччині, не має, на наш погляд, перспектив дальшого національного розвитку без тісного єднання з Україною, з усім українським народом.

Процес національного самоусвідомлення наших одноплемінників в ЧСФР є складним і довготривалим. Успішний національний й соціальний розвиток народу України шляхом утвердження державного суверенітету, зважені й активні кроки УРСР на міжнародній арені без політичної кон'юнктури можуть сприяти культурно-духовній консолідації цієї невеликої національної меншості в Чехо-Словаччині,

¹⁴ Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti... S. 335—337.

збереженню і розвитку її у вихорі денаціоналізуючих асиміляційних чинників. В кінцевому підсумку від цього буде збагачуватися й велика українська культура.

Одержано 04.12.90.

В статье на базе новейших социологических исследований и других материалов анализируется сложный процесс национального самоосознания украинского меньшинства в Чехо-Словакии в послевоенный период, раскрываются новые явления и тенденции его развития после революции 1989 года, а также факторы, влиявшие в прошлом и влияющие сегодня на изменения взглядов украинского меньшинства о своей национальной принадлежности, указывается на незавершенность процесса национальной самоидентификации русинов-украинцев ЧСФР.

Шановні читачі!

Які питання з історії вас цікавлять? Про які історичні події або факти ви хотіли б дізнатися докладніше? Ваші пропозиції будуть враховані у публікаціях «Українського історичного журналу».
